

KULOLCHILIK TERIMLARINING LEKSIKO-SEMANTIK GURUHLARI

Narzullayeva Diyora

SamDChTI doktoranti

Abstract. *Mazkur maqolada kulolchilik terminlarining leksik-semantik xususiyatlari tavsiflangan. Shuningdek, leksik-semantik guruhlariga ajratilib tahlil qilingan.*

Keywords: termin, leksika, semantika, leksik qatlam, lug'at tizimi.

Ma'lumki, inson ibtidoiy jamoa tuzumidan boshlab o'zi uchun qulay yashash sharoitlarini yaratishga harakat qilgan. Xususan, u oziq-ovqatga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun maxsus buyumlardan foydalangan. Ma'lumki, odamlar loydan idish yasashni neolit davrining boshida (miloddan avvalgi 5 ming yil) o'rgangan. Dastlab ayollar kulolchilik bilan shug'ullangan. Kulol charxi IV ming yillikning oxiri (Mesopotamiya) va III ming yillikning boshlarida (Misr) ixtiro qilingan. Shundan so'ng, erkaklar kulolchilik bilan shug'ullanishni boshladilar (idishlar maxsus pechda va bug'xonasida pishirilgan). Arxeologik topilmalar 13-12-asrlarda Movarounnahrning barcha tog'li hududlarida kulolchilik rivojlanganligini tasdiqlaydi. Bu hudud ayniqsa XIV-VIII asrlarda keng rivojlangan. Kulolchilik asrlar davomida talabga ko'ra o'zgarib kelgan. O'rta Osiyoda suvga bo'lgan katta ehtiyoj kulolchilikning keng tarqalishiga olib kelgan. Tuproq kulolchilik uchun asosiy xom - ashyo hisoblanadi. Turli xil mahsulotlar uchun gil turli xil kelib chiqishi va tarkibidagi tuproqlardan tayyorlanadi.

Dunyo va o'zbek tilshunosligidagi leksik qatlamlarni G.Shur, Yu.Karaulov, Proxorova V., Tixonovna N., Karaulova kabi leksik-semantik guruhlariga bo'lish orqali o'rganish. D.Bozorova, E.Begmatov, T.Tursonova, E.Begmatov, X.Jabborov. Nurullayeva, M.Abdiyevlarning tadqiqotlarida guruhlashning afzalliklari haqida fikr bildirilgan [1; 25].

Qadim-qadimdan avlodlarimiz, ayniqsa, olimlarimiz hunarmandchilik, jumladan, kulolchilik bilan shug'ullangan. Amir Temur ustozlaridan biri kulol Shamsiddin nomi bilan mashhur edi. XV asr manbalarida kulolchilikka oid ko'plab atamalarni uchratish mumkin. Alisher Navoiyning "Nasoimul muhabbat" va "Majolisun nafois" asarlarida ustalarning aksariyati kulolchilik bilan shug'ullanganligi haqida ma'lumot beradi. Bu Alisher Navoiyning o'zi kulolchilik bilan yaxshi tanish bo'lganidan dalolat beradi. Buyuk o'zbek shoiri Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'atida kulolchilik terminologiyasiga oid bir qancha atamalarni uchratish mumkin. Lug'at materialidan kelib chiqib, terminologiyani quyidagi leksiko-semantik guruhlariga (LSG) ajratish, ya'ni ularni tasniflash maqsadga muvofiqdir.

1. Leksik-semantik guruhlar kulolchilik sohasida qo'llaniladigan quyidagi moddalarning nomlari lug'atda izohlangan: qir (mum), xok, xoki, xokiy, tufrok/tufrog' (tuproq), hora (tosh), tira tufrok/tiira xok. (chernozem), sang (tosh), kuylagan pora (tosh parchasi), sadaf, sadafpora/sadafreza (ohaktosh bo'laklari), gil, gil, lavn (bo'yoqlar), ko'mir, kah/kah (somon), kahgil (somon gil)), gai (ganch), xisht (g'isht) kabi.

2. Leksik-semantik guruhlar sohasida qo'llaniladigan asboblar nomlari: burron (kesuvchi), barg (bezak asbobi), azoi, afzor (ishchi asbob), asbob, andoza, anbur (ombir), dolob (g'ildirak), kusav (ko'mir). qazuvchi), sangbur (tosh kesuvchi) kabi atamalarni topishingiz mumkin.

4. Sopol idishlar nomlari: ang (kulolchilik), qalamdon, kadax, shamdon, cho'chak (kulol, obdasta), xum, xokdon, hazaf (kulolchilik), toba (qozon), tanur (tandir), tamaki (idish) qo'rg'a. (May jar), ko'za[3].

5. Kulolchilikda qo'llaniladigan naqsh nomlari: Shamt, Shamsa, Nukush (naqsh), Zarkash, Bisernaksh, Suvor (rasmda), Tirozlig (naqsh).

6. Sopol buyumlarida qo'llaniladigan rang nomlari: abrash (oq-qizil rang), ablaq (qora-oq rang), ahmar, ahmari (qizil), axzor (ko'k), arguvani, arguvongun (qizil-oq), bayoz (oqadigan), xamrang, qirmiz, kirgun, kirpayvand (qora tusli), qizil, yashil, shangarf (qizil), shangarfgun (qizil), shabgun, shabaxgun (qora).

Qadim zamonlardan sopol buyumlar yasash an'analariga ko'ra buyumlar ikki turga (guruhga): kulolchilik va shishadan yasalgan buyumlarga bo'lingan.

Birinchi turdagi mahsulotlarning ko'rinishi asosan barglar shaklida amalga oshiriladi. Ushbu turdagi idishlarning aksariyati kundalik ovqatlanish va ichish uchun har xil o'lchamdagi, masalan, likopchalar, laganlar, katta kosalar, kosalar, kosalar, sut mahsulotlari uchun katta og'izli idishlar, shakar, don, tuz va boshqalar. Maxsus tayyorlangan sopol idishlar kiritilgan. Ikkinchi turga ko'za, xum kabi sopol idishlar kiradi. Albatta, bunday bo'linish dala ekspeditsiyalarida to'plangan materiallarni tahlil qilishda barcha kulolchilik terminlarini leksik-semantik guruhlariga bo'lish uchun asos bo'la olmaydi. Sohaning leksik-semantik guruhini shakllantirishda boshqa ko'plab lingvistik va nolingvistik omillarga e'tibor qaratish lozim. Shuni hisobga olib, kulolchilik atamalarining quyidagi leksik-semantik guruhlash tasnifi ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxti:

1. Турсунова Т. Ўзбек тили амалий санъат лексикаси. –Тошкент: Фан, 1978.
2. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 1985.
3. М.Абдиев Соҳавий лексиканинг систем таҳлили (Самарқандвилояти касъ-хунарлари материаллари асосида) ДДА. -Тошкент, 2005.
4. Nafasov T. O'zbek hunarmandchiligi va o'zbek toponimiyasi // Nafasov T., Tursunov Sh. Qarshi shahri mahalla va ko'cha nomlari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. -17-18-betlar.